

Utjecaj Andrije Maurovića na razvoj strip kulture u Hrvatskoj

Majetić, Vanja

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **The University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić / Veleučilište s pravom javnosti Baltazar Zaprešić**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:129:329189>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-27**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository of the University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić](#) - The aim of Digital Repository is to collect and publish diploma works, dissertations, scientific and professional publications

VELEUČILIŠTE
s pravom javnosti
BALTAZAR ZAPREŠIĆ
Zaprešić

Preddiplomski stručni studij
Poslovanje i upravljanje

VANJA MAJETIĆ

UTJECAJ ANDRIJE MAUROVIĆA NA RAZVOJ STRIP
KULTURE U HRVATSKOJ

PREDDIPLOMSKI ZAVRŠNI RAD

Zaprešić, 2022. godine

VELEUČILIŠTE
s pravom javnosti
BALTAZAR ZAPREŠIĆ
Zaprešić

Preddiplomski stručni studij
Poslovanje i upravljanje

Usmjerenje Menadžment u kulturi

PREDDIPLOMSKI ZAVRŠNI RAD

UTJECAJ ANDRIJE MAUROVIĆA NA RAZVOJ STRIP
KULTURE U HRVATSKOJ

Mentorica:
dr. sc. Lana Domšić

Naziv kolegija:
HRVATSKA UMJETNOST U
EUROPSKOM KONTEKSTU

Student:
Vanja Majetić

JMBAG studenta:
0234060351

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	1
1. Uvod	3
2. Definicija i pojam stripa	5
3. Hrvatski strip – došao je da ostane	7
4. Dan kada se dogodio strip	9
5. Andrija Maurović – otac hrvatskog stripa	12
6. Elementi analize Maurovićevih stripova	16
6.1 Crtež i stil.....	16
6.2 Žanrovska raznovrsnost.....	16
6.3 Dramaturgija.....	17
6.4 Montaža dramske radnje (priče)	17
6.5 Likovi.....	18
7. Maurovićev strip na krilima ideologije.....	19
7.1 Razvoj i produkcija stripa u predratnim i ratnim godinama	19
7.2 Strip i ideologija nakon rata.....	22
8. Maurović u „Plavcu“	24
9. Pornografski stripovi Andrije Maurovića	27
10. Strip o vlastitom životu i stripovi objavljeni u inozemstvu	29
11. Nostradamus s Pantovčaka 45	31
12. Zaključak	34
13. Korištena literatura.....	36
13.1 Knjige i članci.....	36
13.2 Internetski izvori.....	37
14. Popis slika, tablica i grafikona	39

SAŽETAK

Predmet preddiplomskog završnog rada je lik i djelo „oca hrvatskog stripa“ – Andrije Maurovića te važnost njegova djelovanja na razvoj i afirmaciju stripa u Hrvatskoj. Svrha rada je prikazati i analizirati Maurovićevu ostavštinu te na primjeru njegovih radova otkriti, ne samo kakav je Maurović uistinu bio, nego i u kontekst vremena u kojem je stvarao, a koji je utjecao na razvoj stripa u Hrvatskoj i kulturnu produkciju općenito.

Tijekom izrade rada koristile su se metoda analize, povijesna metoda i deskriptivna metoda, kao i stručne publikacije iz područja strip kulture te ostali internetski izvori iz područja vizualne kulture vezani uz predmet rada.

Andrija Maurović jedan je od najsvestranijih i najistaknutijih strip umjetnika koji je zahvaljujući svom bogatom opusu jedna od neporecivih vrijednosti sveukupne hrvatske vizualne kulture. Njegovi raznovrsni, maštoviti i grafičko izvanredno rafinirani radovi predstavljaju izvanredni primjer efikasne i uzbudljive vizualne narativnosti pa je stoga vrlo teško izdvojiti djelo koje će ga najbolje reprezentirati.

Ključne riječi: strip, razvoj stripa, Andrija Maurović, strip kultura, vizualna kultura

ABSTRACT

The subject of this undergraduate thesis is character and work of the “father of the Croatian comic book” Andrija Maurovic, and the importance of his work on the development and affirmation of comics in Croatia. The purpose of the thesis is to present and analyse Maurovic's legacy, and on the examples of his works, to reveal not only who Maurovic really was, but also the context of the time in which he created, which influenced the development of comics in Croatia and cultural production in general.

During the preparation of the work, the method of analysis, the historical method and the descriptive method will be used, as well as professional publications in the field of comic culture and other Internet sources in the field of visual culture related to the subject of the work.

Andrija Maurović is one of the most versatile and outstanding comic artists who, thanks to his rich opus, is one of the undeniable values of the overall Croatian visual culture. His varied, imaginative and graphically extremely refined works represent an outstanding example of efficient and exciting visual narrative, so it is very difficult to single out a work that will best represent him.

Key words: comic book, comic book development, Andrija Maurovic, comic strip culture, visual culture

1. Uvod

Strip je najmasovnija crtana literatura koja je dobila svoje nacionalno obilježje gotovo kod svih naroda, posebice u Europi, Sjevernoj i Južnoj Americi. Da ne bi ostali iznimkom, i naši su prostori iznjedrili velikane strip umjetnosti, a među njima ponajprije treba istaknuti jednog – Andriju Maurovića. Od njegove smrti 1981. godine, a posebno tijekom nekoliko posljednjih desetljeća, pišući o njemu, neki ga uzdižu na pijedestal genijalca, za poneke je bog hrvatskog stripa, neki drugi ga vide kao marginalca, dok za većinu ostaje čudak i ekscentrik. Upravo dijametralno suprotni epiteti, koje je uporno dobivao i njegov neosporan utjecaj na razvoj strip kulture na ovim prostorima, dovoljno su zaintrigirali da Andrija Maurović postane tema ovog završnog rada. Njegovu bogatu i opsežnu ostavštinu nemoguće je predstaviti odjednom, stoga su obrađeni samo određeni segmenti njegove nevjerojatne karijere koji su obilježili strip scenu i zbog kojih je, s razlogom, prozvan ocem hrvatskog stripa. Ovaj rad podijeljen je u ukupno 11 poglavlja i napisan je, između ostalog, zahvaljujući entuzijazmu Veljka Krulčića koji je uredio spomenar – „Mauroviću s ljubavlju“, a čija je literatura bila od velike pomoći pri pripremi i pisanju rada. Nažalost, još uvijek u Hrvatskoj se nije našla institucija koja bi iznjedrila Maurovićevu monografiju, a veliki broj njegovih stripova nije dostupan javnosti iz inih razloga.

Prva dva poglavlja odnose se na pojam i definiciju stripa koji se sastoje od nekoliko složenih elemenata, ali i početak toga istoga stripa na hrvatskim prostorima pojavom humoristično-satiričnih listova koji su nerijetko bili izloženi državnoj cenzuri, a koji su zasigurno odigrali veliku ulogu u povijesti ovoga medija. Jedno poglavlje posvećeno je „danu kada se dogodio strip“ odnosno, objavi prvog suvremenog stripa „Vjerenice mača“ scenarista Krešimira Kovačića s kojim je Maurović kao ilustrator najavio ozbiljan razvoj strip kulture i njegov utjecaj na vizualnu kulturu općenito. S obzirom na to da se smatra ocem hrvatskog stripa i da spada među desetak najvećih stvaralaca u njegovoj povijesti, bilo je neizbježno „proći“ i kroz njegovu biografiju te što je konciznije moguće predstaviti njegovu, u najmanju ruku „neobičnu“ karijeru tijekom koje su nastala neka od djela, zauvijek zapisana zlatnim slovima u povijesti stripa. Legendarni Andrija Maurović začetnik je europske masovne kulture, stoga je jedno cijelo poglavlje posvećeno glavnim elementima njegovih stripova, zbog kojih se, već u samim začecima, izdvajao među drugim stripašima. U nekoliko potpoglavlja na konkretnim primjerima opisani su njegov crtež i stil, žanrovska raznovrsnost, dramaturgija, montaža dramske priče i osebujni likovi. Povijest našeg stripa vrlo je malo istražena. Razlog se, među

ostalim, može tražiti u podejnjivanju toga „pučkog“ i „zabavnog“ žanra. Postoje ozbiljni argumenti da strip nije samo sredstvo za razonodu i zabavu, već, štoviše, sredstvo propagande i ideologije. To potvrđuje i Maurovićeva predratna, ratna i poslijeratna produkcija stripova koja je također predstavljena u sklopu ovog rada i smatra se iznimno važnom u kontekstu razvoja stripa na našim prostorima. Neizostavne su za spomenuti i Maurovićeve „plave godine“, odnosno godine provedene u najdugovječnijoj publikaciji u povijesti hrvatskog stripa – „Plavom vjesniku“ u kojem je objavljeno 13 njegovih stripova, ali i njegovi pornografski stripovi kojima se okrenuo na zalazu života, što je definitivno obilježilo njegovu karijeru. Posljednja dva poglavlja nastala su proučavanjem mnogobrojne literature, na temelju koje se došlo do saznanja da je Maurović napravio strip o vlastitom životu, što je među autorima stripa bila iznimna rijetkost, a i da je bio ličnost koja se rijetko viđa, kontroverzna osoba i kao i umjetnik i kao čovjek.

2. Definicija i pojam stripa

Strip je umjetnost 20. stoljeća i već odavno nije marginalna, zanemariva ni sporadična pojava. Bez obzira na svoje neosporne vrhunske domete, strip se i dalje neprekidno dokazuje, bori za svoje mjesto u kulturi. Koliko god svijet stripa izgleda jednostavan u očima onih koji ga analiziraju, on je satkan od spleta složenih elemenata, koji postaju jasni samo pomnim praćenjem (Aljinović i Novaković, 2012). Priče u slikama, kako bi otprilike najjednostavnije glasila jedna od mogućih definicija stripa, u Americi poznate pod nazivom *comics*, u Francuskoj kao *les bandes dessinées*, a u Italiji kao *fumetti* jedne su od najučestalijih lajmotiva našeg života.

Stripovi se sastoje od teksta i kadrova koji su uglavnom poredani u niz. Većinom, kadrovi su poredani u niz kako bi oblikovali narativni okvir u koji se tekst u potpunosti uklapa.

Strip je slijed crteža što obično prikazuje neku priču, najčešće popraćenu tekstem u oblačićima na crtežima, a katkad u podnaslovima ispod crteža u kvadratu. Strip mora imati barem dva crteža, a pritom među dvjema sličicama stripa treba postojati neka minimalna razlika, realna ili konceptualna koja oblikuje naraciju ili pak, u slučaju nenarativnog stripa, neki kontinuitet predočavanja koji čini cjelinu. U odnosu naspram drugih umjetnosti, strip je povezan s književnošću, u prvom redu kao narativna i fikcionalna forma. Suvremeni, tzv. ozbiljni strip naziva se grafički roman (*graphic novel*), a u Hrvatskoj se nerijetko nazivao crtanim romanom. Uz narativnu strukturu, izravna je književna komponenta stripa njegov tekst, dok je likovna komponenta pak njegov najvažniji dio.¹

Definicija koja je je najšire prihvaćena jest da su stripovi prizori slikovnog ili nekog tipa, nanizani u poredak, a njihova namjera je da prenesu informaciju i/ili da proizvedu estetski učinak (Mccloud, 2003).

Strip se može definirati i kao spoj utemeljen na odnosu između kadrova i teksta, koji ima narativni cilj, pri čemu je glavni naglasak stavljen na oblačić u kojem se nalazi tekst (Harvey, 1994). Definicija ovog masovnog medija može se i pojednostavniti tvrdnjom da je strip vrsta priče u crtežima (Krulčić, 2018).

¹ *Strip/Hrvatska enciklopedija*. <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58410>

Kada utvrđujemo definiciju stripa, moramo imati na umu da strip ima svoj razvojni put, uspone i padove i da je tijekom minulih vremena, prelazeći socijalne i obrazovne granice, obogaćivan novim narativnim oblicima i vizualnim formama. Upravo zbog toga, ne smijemo ovu sintezu teksta i slike shvatiti kao *explicitum est volumen* za sva vremena. Možda će nam već sutrašnji dan ponuditi nove forme i oblike stripovskog izražavanja i „natjerati“ nas da korigiramo shvaćanja o stripu.

3. Hrvatski strip – došao je da ostane

„Kada, gdje i čime započinje povijest hrvatskog stripa?“ Pitanje je u jednom od svojih tekstova postavio jedan od najistaknutijih poznavatelja nacionalnog stripa – Rudi Aljinović. Prema suvremenom poimanju stripa, kao jedne od vrste vizualnog sredstva u masovnoj kulturi, ovaj publici uvijek zanimljiv medij u Hrvatskoj je ugledao svjetlo dana sredinom tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Svoje „rođenje“ strip duguje naglom razvoju tiskarstva i grafičke djelatnosti, pojavi visokotiražnih listova, i najvažnije, razvoju karikature. Prvi primjeri ilustriranih priča i događaja u Hrvatskoj u knjigama pojavljuju se već u 17. i 18. stoljeću, predstavljeni u vodoravnom ili vertikalnom nizu. U drugoj polovici 19. stoljeća ovakvi oblici slikovnog izražavanja poprimaju humoristični sadržaj, a pojavljuju se kao redovni prilozi u tadašnjim satiričnim listovima. Sudbina ranih oblika stripa nedjeljivo je vezana uz razvoj karikature, čiji je uspon u Hrvatskoj zabilježen pojavom varaždinskog „Podravskog ježa“ 1861. godine, pa sve do zagrebačkih „Kopriva“ (1906), koja će, zasigurno, odigrati veliku ulogu u povijesti hrvatskoga stripa (Krulčić, 1984). Nakon „Podravskog ježa“ u Zagrebu počinje izlaziti Starčevićev „Zvekan“, a potom i „Vienac.“ Sve do kraja 19. stoljeća, pokreće se niz humorističko-satiričnih listova: „Osa“, „Humoristički list“, „Ćuk“, „Bič“, „Brico“, „Trn.“ Zbog svog podrugljivog stava na aktualna zbivanja u društvenom i političkom životu Hrvatske, većina ovih listova nerijetko je bila izložena državnoj cenzuri. (Krulčić, 1984). Nije bio rijedak slučaj da pojedini list izađe i sa čitavom praznom stranicom, preko koje bi krupnim slovima bila otisnuta zabrana. Najznačajniji događaj za razvoj karikature u ovom razdoblju predstavljala je pojava zagrebačkih „Kopriva“, 1906. godine. Već prva izdanja lista sadržavala su obilje karikatura i ilustracija, ali i šaljive priloge što postepeno razvijaju specifični jezik stripa. U narednim godinama, „Koprive“ će odigrati daleko značajniju ulogu u formiranju grupe izrazitih karikaturista i ilustratora.

U „Jutarnjem listu“, 5. kolovoza 1923. izlazi prvi uvozni (američki) strip preveden na hrvatski jezik, koji se ubrzo udomaćio u našoj sredini. Priče o malom Ivici i njegovoj sestri Suzani osvajale su čitatelje živahnim sadržajem, blagim humorom i posebno privlačnim likovnim izrazom. Značajnom trenutku u razvoju stripa u Hrvatskoj prethodio je izlazak knjige „Maks i Moric“, koju je početkom 1924. godine izdala redakcija „Kopriva.“ Nakon toga, pod perom jednog od najboljih tadašnjih karikaturista Sergeja Mironovića Golovčenka rođeni su i „Maks i Maksić.“ Prva njegova tabla strip-šale pod nazivom „Maks i Maksić kao ribari“, pojavila se

4. travnja 1925. godine u 14. broju „Kopriva.“ Tekst se, po pravilu, nalazio ispod okvira crteža i pisan je u obliku stiha. Velikom brzinom, „Maks i Maksić“ stekli su popularnost među čitateljima pa je 1926. godine objavljena prva knjiga njihovih nestašluka. Idućih godina pojavit će još nekoliko takvih knjiga, vrlo često, odmah razgrabljenih nakon izlaska iz tiska. Mironovićevi junaci svoju su karijeru završili završili 2. ožujka 1934. godine kada se u „Koprivama“ pojavila posljednja tabla. A onda je uslijedio pravi početak.

4. Dan kada se dogodio strip

Te davne 1935. godine, kada je Italija započela rat protiv Etiopije, Hitler u Njemačkoj proglasio opću vojnu obvezu, a u Americi snimljen prvi film u tehnokoloru („Becky Shap“) u Hrvatskoj se dogodio – strip. Povijesni iskorak napravljen je 12. svibnja 1935. godine u zagrebačkom dnevnom listu „Novosti“, koji je po scenariju Krešimira Kovačića objavio strip – „Vjerenica mača“ ilustratora i oca hrvatskog stripa Andrije Maurovića, čiji je lik i djelo tema ovoga završnog rada. Strip je u novinama objavljen vrlo ambiciozno i samouvjerenom.²

Na desetoj stranici lista objavljena su dva niza sa po tri sličice, u kojima je prikazano dramatično probijanje skupine jahača kroz mračnu olujnu noć i trenutak kad ih je ponijela razbjesnjela bujica. Objavljena u 74 dnevna nastavka, „Vjerenica mača“ predstavljala je prvi susret našeg čitateljstva s realistički crtanim stripovskim serijalom (Aljinović i Novaković, 2012). Iako, u to vrijeme naziv „strip“ još uvijek nije bio u upotrebi, uslijedit će koji mjesec kasnije, pa se ovu slikovnu naraciju nazivalo romanom u slikama, novinskim filmom, crtanim romanom.

U to vrijeme kada je lansirana „Vjerenica mača“, publici se već pružala šarolika ponuda proizvoda iz sfere masovne kulture poput filmova koji su nedjeljom u „kinokazališta“ dovodili cijele obitelji. Isto tako, nezaobilazan dio većine dnevnih listova bili su romani u nastavcima, tradicija započeta s krajem 19. stoljeća (tiražni oslonac „Jutarnjeg lista“ godinama je bila „Zagorka“). Tu je bila i velika produkcija romana u svescima pospradno nazivani „petparačkima.“ Zahvaljujući modernizaciji tiska, novine i časopisi slijede svjetske trendove pa su sve više prisutni fotoreportaže, karikature, crtani naslovi, reklame, što je već tada rezultiralo visokom razinom vizualne kulture.

²„Roman je izrađen u obliku napetog novinskog filma, prema djelu poznatog francuskog pisca Paula Fevala (...). Redakcija Novosti nije žalila ni truda ni troška, da učini od ovog romana originalni, senzacionalni novinski film u slikama odličnog domaćeg ilustratora, koji će sigurno čitaoci Novosti pratiti od početka do kraja s najvećim interesom“ (Aljinović i Novaković, 2012: 79).

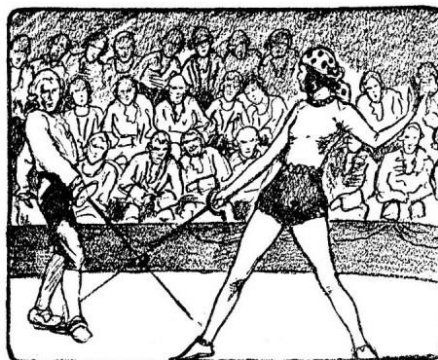
Mam'zelle Flamberge

244. Najveća senzacija velikog sajma St. Germaine u Parisu bila je mamzelle Flamberge, djevojka nepobjediva na maču...

245. Uz nju se prikazivao radoznoj publici i vrač Lanlire, koji je posjetiocima proricao budućnost.

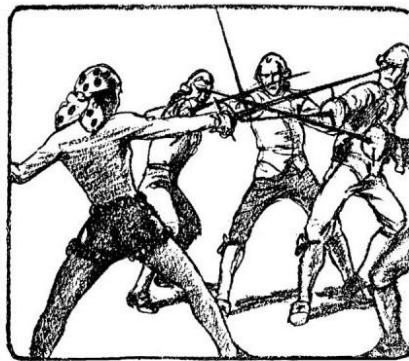
246. Predstave gospođice Flamberge bile su uvijek jako posječene od publike, koja se je divila hrabroj i lijepoj djevojci.

247. Dolazili su građani, mušketiri i plemići, da se s njom ogledaju u maču. Ali vjerenica mača ostala je nepobjediva i svakom je izbila mač iz ruke.

248. Slava gospođice Flamberge proćula se po cijelom Parisu. Na kraju je došao i sam kralj s cijelim svojim dvorom, da se uvjeri o njezinoj vještini.

249. Četiri najbolja mačevaoca iz kraljeve garde bore se s vjerenicom mača. Ona pobjeđuje svu četvoricu odjednom.

Slika 1. „Vjerenica mača – prvi hrvatski strip

Izvor: <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/sezdeset-majstora-od-maurovica-do-strip-komentara-okoroni-slikara-stipana-tadica-15034646>

Bez obzira na izazov koji je stavljen pred Maurovića i „Vjerenicu mača“, on njime nije bio oduševljen.³

Sav posao oko stripa Maurović je odradio olovkom, a raspoređivanjem svjetlijih i zatamnenih površina, suprotstavljanjem bijeloga i crnoga, pojačavao je sugestivnost pojedinih prizora, što će postati značajkom njegova cjelokupnog rada na stripu. Crteži su imali popratni tekst ispod sličica kako je bilo uobičajeno u ranom europskom stripu. Zanimljivo je bilo i to da relativno opširan potpis, nije sadržavao samo dijalog nego je i funkcionalno suvišno opisivao i ono što se na slici vidi, odnosno što je prikazano samim crtežom. Čitateljima, očito to nije smetalo, naprotiv, time se dodatno pojačavao doživljaj priče.

„Sve u svemu: iskazavši zamjetnu crtačku vještinu, razvivši vlastitu dramaturgiju, dajući strip-slici dotad neuobičajen ekspresivni naboj, Maurović je Vjerenicom mača (i crtanim pričama koje će uslijediti) najavio da će se u hrvatskom stripu stvarati osebujna djela, koja po vrijednosti neće zaostajati za svjetskima“ (Aljinović i Novaković 2012: 83). S „Vjerenicom mača“ strip je u hrvatski medijski prostor ušao na velika vrata, a uz Maurovićeve radove u počeo se stvarati prvi krug stalnih obožavatelja i potrošača stripa. Po uzoru na ove listove, i drugi su listovi počeli stvarati prostor stripu. Počeli su se uvoziti inozemni radovi (dakako američki), a pokretana su i nova strip izdanja poput „Mickey stripa“, „Novog stripa“, „Veselog Vandrokaša“, „Mickeya stripa-Oka“ itd.

³ „Pristupio je radu rutinski hladnokrvno, ne odstupivši od svoga formiranog crtačkog rukopisa, iskazanog u stotinama novinskih i knjižnih ilustracija, od sklonosti pripovijedanju olovkom, od potrebe da prizore prožima dinamikom, a likovima daje posebnu (čak teatralnu) izražajnost“ (Aljinović i Novaković 2012: 82).

5. Andrija Maurović – otac hrvatskog stripa

Andriji Mauroviću definitivno je godilo saznanje da toliko ljudi prati njegov rad te što je preko stripa postao poznat i omiljen. Činjenica je da je još za života postao legendom, međutim, većina njegovih pratitelja složiti će se da Andrija nikad nije bio svjestan svog stvaralačkog ega i činjenice da spada među desetak najvećih stvaralaca u povijesti svjetskoga stripa. Nikada nije pristajao da se njegov rad na strip odvoja i smatra važnijim od ostalih vrsta njegova likovnog djelovanja, pa i „čistog slikarstva“ kojemu se vratio u posljednjim godinama života. Koliki je velik bio njegov utjecaj na razvoj stripa u Hrvatskoj, ali i šire govori i impozantan broj djela, stvaran tijekom tridesetak godina njegove bogate karijere.

Slika 2. Maurovićev autoportret, 1970-ih, Zbirka Novaković

Izvor: Licencirane fotografije/ Autor: MSU Zagreb

Ova strip legenda rođena je 1901. godine u mjestu Muo, u Boki Kotarskoj. Otac mu je bio Slovenac, austrijski mornarički liječnik s činom mornaričkoga dočasnika, a majka Crnogorka, domaćica iz obitelji Vicković koji ga u Dubrovniku upisuju u osnovnu školu, a potom i u srednju školu. „Sasvim je sigurno da je Andrija Maurović još iz predškolskih dana bio svjestan svojih izuzetnih likovnih sposobnosti, govorio je da su ga s pet godina proglašavali vunderkindom, zapravo, oduvijek je bio uvjeren da može naslikati sve što vidi“ (Vojinović, 2007: 24).

U osnovnoj školi, Maurović se nije naročito isticao, čak dapače, bio je lošiji učenik, jer ga nisu zanimali ostali predmeti, poput matematike i književnosti. „Knjige, omote, ilustracije za knjige. Ja sam ilustrirao sve hrvatske pripovjedače, Šenou i ostale. A, interesantno, za maturu nisam znao nijednu knjigu, jer nisam ništa čitao, a u životu sam bio prisiljen da pročitam sve te knjige, da mogu ilustracije izvesti“ (Krulčić, 2018: 28).

Zbog njegova velikog crtačkog talenta profesori mu često gledaju kroz prste, pa tako Maurović u jednom intervjuu opisuje kako mu je profesor iz matematike na završnom ispitu došaptavao odgovore. Kao osamnaestogodišnjak, u Dubrovniku izlaže svoje radove na jednoj izložbi, a godinu dana kasnije i 32 slike u tehnikama akvarela, ulja, ugljena i pastela. Nevjerojatno za povjerovati, ali Maurovića loše kritike nisu zaobišle. Najviše su se odnosile na tehniku crtanja – boje nemaju svježine, a prijelazi su pretvrđi (Dulibić i Glavan, 2007).

Sve do 1923. godine u dubrovačkom humoristično-satiričnom časopisu „Jež“ objavljuje ilustracije, a bavio se i glumom u sarajevskom kazalištu te se okušao i kao glumac u nekoliko nijemih filmova i jednom češkom filmu koji se snimao u okolici Dubrovnika. Maurović u jesen 1923. godine stiže u Zagreb i uz podršku Ivana Meštrovića upisuje se na Akademiju za umjetnost i obrt, što je bio tadašnji naziv za Akademiju likovnih umjetnosti. Kako je zakasnio na upis u Akademiju, Meštrović nakon preciznog promatranja crteža i slika moli da se za Andriju učini iznimka i tek nakon toga je primljen na Akademiju. Vrlo brzo, s obzirom na neimaštinu, počeo je raditi za različite novinske i knjižne izdavače. S obzirom na to da u ono vrijeme studentima nije dozvoljeno raditi. Maurović je prestao sa školovanjem već nakon prve godine studija. Već tada je od crtanja mogao dobro zaraditi, a pripremao je ilustracije za reklame, uskršne i božićne čestitke, kalendare i naljepnice za razne proizvode.

Početak 1925. godine Maurović počinje objavljivati karikature i šaljive ilustracije u humorističnome listu „Kopriva“ za koji će raditi sve do 1939. godine. „Koprive“ su bile

najznačajniji humoristično-satirični časopis u Hrvatskoj u vrijeme kada im se Maurović pridružio kao suradnik. Bio je to časopis u kojem su duže ili kraće surađivali gotovo svi značajniji hrvatski karikaturisti. U 1930. godištu „Kopriva“, izradio je većinu naslovnica i najčešće tek po jedan crtež unutar broja, čime je stekao određen ugled (Dulibić i Glavan 2007).

U tome periodu, također, surađuje kao ilustrator u „Kulisi“, „Smilju“, „Jadranskoj straži“, „Ženskome svijetu“, „Novostima“ te u nekoliko ostalih listova. Tamo stvara različite karikature i stripove, bez da ih potpisuje i bez kadriranja slika, koje još nije postojalo. Njegovo stvaralaštvo tih godina baziralo se ponajviše na komercijalnoj bazi, gdje je Maurović radio samo kako bi financijski preživio. Za stvaralaštvo Andrije Maurovića 1935. godina pokazala se sudbonosnom, izlazi prvi moderni strip u Hrvatskoj „Vjerenica mača“ o kojem je već bilo riječi u prethodnom poglavlju.

Nakon velikog uspjeha, Maurović crta razne druge stripove koji osvajaju publiku, među kojima je i strip „Trojica u mraku“, prije koga su objavljivani stripovi „Podzemna carica“ i „Ljubavnica s Marsa po scenarijima Krešimira Kovačića. Te iste godine, nakon objavljivanja prvoga hrvatskog stripa, Maurović počinje objavljivati stripove u časopisu „Oko“ koje većinom scenira Božidar Rašić, poput prvijenca „Plijen demona džungle iz 1935. godine.“ Naredne tri godine Maurović objavljuje stripove za „Oko“, među kojima nastaje sveukupno dvanaest strip-serijala.

Na oblikovanje i dramaturgiju nekih Maurovićevih stripova utjecali su i tada popularni vesterni. Stvorio je galeriju likova, koji će se, što je inače rijetko za Maurovića, ponavljati u nekoliko stripova; tajanstvenog Crnog Jahača, pjesnika lutalicu Polaganu Smrt i simpatičnog tvrdoglavog starca Starog Mačka. U časopisu „Oko“ započeo je suradnju sa scenaristom i novinarom Franjom Martinom Fuisom koji će uvelike obilježiti njegovu karijeru. Naime, Fuis je pisao brojne scenarije za Maurovićeve stripove. Suradnja s braćom Neugebauer dolazi do vrhunca radom u ratnom „Zabavniku“ 1943. godine kada priprema stripove nacionalnog karaktera poput „Grob u prašumi“ i „Seobe naroda“ (kasnije preimenovan u „Knez Radoslav“). Maurović objavljuje i veliki broj stripova u časopisima poput „Smilja“, „Mickey stripa“, „Horizonta“ i „Horizontova zabavnika.“ Iste godine, njegov suradnik Franjo Fuis pogiba u zrakoplovnoj nesreći, Maurović napušta strip i odlazi u partizane gdje se uključuje u rad

Agitpropa. Upravo, u tom razdoblju nastaje niz njegovih propagandnih plakata i raznih drugih narudžbi (Horvat, 2018).

Maurović 1955. dolazi na stranice „Plavoga vjesnika“ gdje objavljuje „Hajdučku pjesmu“, a početkom šezdesetih i veći broj stripova u boji: „Biser zla“, „Kišova zagonetka“, „Djevojka sa Siere“, adaptaciju Šenoine „Čuvaj se senjske ruke.“ O njegovom radu, popularnosti i nastanku stripova u tzv. „Plavcu“ bit će riječi u jednom od sljedećih poglavlja. Među Maurovićeve adaptacije književnih klasika spada i „Grička vještica“, objavljena u nastavcima u Večernjem listu, krajem pedesetih.

Nakon nekoliko stripova objavljenih u „Plavom vjesniku“ prestaje s crtanjem stripova i vraća se slikarstvu. Ipak, strip je bio njegova velika ljubav pa se tako na kraju života ipak okrenuo pornografskom stripu koji zaslužuje poseban osvrt u ovome radu.

Čitav svoj zagrebački život nakon Drugoga svjetskog rata, sve do svoje smrti 1981. godine, ovaj genijalni crtač stripova Andrija proveo je u jednoj jedinoj ulici: najprije je stanovao na Pantovčaku 5, a potom na Pantovčaku 45.

6. Elementi analize Maurovićevih stripova

Legendarni Andrija Maurović začetnik je masovne kulture u ovom dijelu Europe, ako ne i u Europi, stoga zaslužuje da „seciramo“ neka od njegovih djela kako bi barem malo mogli odčitati sva njihova značenja i pokušati dočarati njegov utjecaj i važnost u području strip kulture. Sljedećih nekoliko potpoglavlja posvećena su glavnim elementima njegovih stripova zbog kojih se ovaj „majstor od stripa“ izdvajao među mnoštvom i postao uzor mnogobrojnim stripašima koji si uz Maurovića odrastali i sazrijevali.

6.1 Crtež i stil

Bezbroj puta, kad god je imao priliku, Maurović je isticao vrijednost i važnost klasičnog crtanja. Prilikom rada na nizu stripova, koristio je realističan crtež, koji je nerijetko stilizirao te minimalizirao kako bi dobio efekt pokreta te brže i lakše nacrtao što više likova. Valja istaknuti da je Maurović uvijek inzistirao na jasnoći crtane figure, bez obzira na različite tehnike ili pristupe u crtanju. Primjerice, u „Starom mačku“, Maurović je pustio mašti na volju te je svaki crtež sličica za sebe koja se ponovno stapa u cjelinu. Nadalje, u stripu „Blago Fatahive“ može se vidjeti da je crtež pun detalja, a scenografija iznimno bogata i ispunjava. U „Kišovoj zagonetci“ vodi se iskustvom slikara i slika likove, dok su pozadine nerijetko zanemarene ili ih samo označuje s nekoliko nejasnih poteza kista. Crteži likova su ekspresivniji, a izraze lica, ovaj strip-majstor crta s puno detalja (Bošnjaković, 1982). „Njegov je strip filmski strukturiran, stvara autentični verbovizualni jezik visoke likovne razine, pa nije ni čudo da je strahovito utjecao na likovnu kulturu širokih masa. Njegov je crtež vizualna majstorija, čiji dijelovi i danas djeluju čudesno“ (Aleksa, 1976: 75).

6.2 Žanrovska raznovrsnost

Kada rezimiramo cjelokupni Maurovićev rad, slobodno možemo zaključiti da gotovo nema žanra kojih se tijekom svoga djelovanja nije dotaknuo. Jedan od razloga, svakako je i suradnja s nekoliko scenarista koji su obilježili njegovu strip karijeru. U Maurovićem opusu postoji tako niz povijesnih stripova iz naše nacionalne povijesti – „Zlatarevo zlato“, „Čuvaj se senjske ruke“, „Hajdučka pjesma“), u početku i znanstvene fantastike – „Podzemna carica“, „Ljubavnica s Marsa“, avanturističkih stripova – po Karlu Mayu, Jacku Londonu i u suradnji

s Rudijem Aljinovićem), stripova iz NOB-a – „Rankov odred“, „Vrijeme odvažnih“ te vesterna u kojima glavnu ulogu imaju likovi oko Starog Mačka – Crni Jahač, Toby, Polagana smrt. U crtežima je koristio samo opće znanje, nije detaljizirao, primjerice kostime kojima nije davao preveliki značaj (Bošnjaković, 1982). Tematski, po sadržaju i mjestu radnje, Maurovićevi stripovi najčešće pokrivaju priče o događanjima iz davnih vremena, s Divljeg zapada, s dalekih mora, a zalijeću se i u budućnost znanstvene fantastike (Denegri, 1987). Žanrovi su kod Maurovića tzv. „ljuštore“ u koje on unosi zaplete neke radnje, a ono što ga definira i izdvaja kao autora usprkos različitim žanrovima, jesu njegovi konstantni lajtmotivi, iz kojih se, zapravo, čitaju Maurovićeva životna filozofija i životni nazori. Iza žanrovske i narativne faktografije, Maurović dočarava priče o mnogim ljudskim nastojanjima i težnjama o čovjekovim borbama ne samo s drugima, s okolinom, nego, prije svega, sa samim sobom i u samom sebi.

6.3 Dramaturgija

Malo tko je vješto koristio scenarijske predloške kao Andrija, a upravo to spada među najvažnije komponente vrijednosti njegovih stripova. Dramaturgija je podređena stripovskom pričanju u nastavcima jer je Maurović smatrao da tako može zadržati pažnju čitatelja do sljedećeg nastavka. U svakom dijelu priče sadržane su premise za stvaranje zaključaka o dobrima i zlima, a osim vješto vođene priče, mogu se zamijetiti i zahvati mikro-dramaturškog karaktera (Bošnjaković, 1982). Maurović u mikro prostoru kadra određuje osnovnu atmosferu, noseći ton onoga što nam crtež treba reći, a onda se dalje komponiraju planovi, odnosno izmjena plana i kontra plana te razmještaj likova u kadru. Isto tako, Maurović se služi i efektnim rasporedom svjetlosnih efekata u kadru kako bi vjerno prikazao raspoloženje ili promjenu raspoloženja.

6.4 Montaža dramske radnje (priče)

Ovaj element kod Maurovića vrlo je vješto izvođen jer se koristi montažnim prijelazima koji mu omogućavaju da priča ide u više slojeva i tako razvija i psihologiju likova. Montažni postupak, naročito je osjetljiv u avanturističkom stripu, stoga Maurović posebnu pažnju polaže i na to. U mnogim stripovima koristio je filmsko iskustvo stvarajući nerijetko dojam dubine prostora i iluzija pokreta, baš kako to čini film. Veliku pažnju redovito je posvećivao i

dijalogu koji je živ i oštar. Ponekad ga je upisivao u „balončice“, a ponekad ispod sličice kako bi ona dobila potpunu autohtonost.

Na primjeru „Hajdučke pjesme“ može se vidjeti virtuozno izvedeni montažni ritam i autohtonost jer je Maurović stvorio malo remek djelo izmjena planova i kadriranja kao i smjerova odigravanja radnje. „Dinamika je oprečna, iako je cijela tabla u pokretu. Na prvim kadrovima vidimo lijepe žene u plesu, zatim nekoliko njihovih krupnih kadrova na kojima također osjećamo uzburkanost, ali ovdje u unutrašnjem doživljavanju, zatim imamo hajduke koji dolaze na svadbu“ (Bošnjaković, 1982: 188).

Što se tiče korištenja boje u stripu, Maurović je tu bio daleko ispred svog vremena. Počeo je crtati stripove u boji još u vrijeme kada tiskare nisu bile u mogućnosti tiskati kvalitetno sve što je pripremio. Bez obzira na kvalitetu, neki njegovi primjeri stripova u boji i dandanas antologijski su primjerci te vrste.

6.5 Likovi

Protagonisti njegovih stripova su uvijek u kompleksnim vezama i njihovi odnosi se razvijaju, s jedne strane, na liniji antagonizma, a s druge na liniji privlačnosti. Hrabrost s jedne strane, a nježnost i ljubav s druge strane uvijek su u uskoj svezi kod Maurovićevih likova. Njegovi junaci, posebno oni iz njegovih saga s Divljeg zapada iz sredine i s kraja tridesetih godina poput Starog Mačka, Polagane Smrti i Dana sve su samo ne „formalni demokrati.“ Oni su osamljeni, svojeglavi, istinski borci za idealnu međuljudsku pravdu. Njegovi junaci su okorjeli individualisti, nezainteresirani pojedinci, sudbinom predodređene lutalice, ljudi čistog instinkta. Oni su svi odreda „pozitivni“ (dručkije nije bilo ni moguće u stripu njegova vremena), ali su to ipak junaci s nekim nesigurnostima, povremenim slabostima te naglašenim nemirima (Denegri, 1987). Sjetimo se samo Juriše Orlovića iz „Čuvaj se senjske ruke“, Dana iz „Trojice u mraku“, Rivere iz „Meksikanca“, Crnog Jahača, Barba, Nika i Ive, Jerka iz „Opsade Zadra“ i mnogih drugih iz bogatog Maurovićeva opusa. „Maurović nije radio krajnje racionalno, kabinetски, mehanički točno, hladno, precizno i pedantno. Duboko je proživljavao svako zbivanje u kadru koji je crtao, unosio se cijelim svojim bićem dok je psihoanalitički ponirao u motive i postupke likova koje je trebalo oživjeti. Maurović im je udahnuo dušu i oni će vječno živjeti“ (Popović, 1981: 297).

7. Maurovićev strip na krilima ideologije

Rečenica „Strip je produkt Židova i treba ga zabraniti!“ koju je na jednoj od sjednica njemačkog parlamenta 1939. izjavio Goebbels, ministar propagande, uvelike je utjecala na razvoj stripa i produkciju u Europi, pa tako i u Hrvatskoj u godinama koje su nastupile. Gotovo preko noći, s prodajnih mjesta u Njemačkoj i njezinim savezničkim zemljama nestala su ili su se reducirala strip-izdanja. Na američki strip u Italiji obrušio se i sam Benito Mussolini. Zabranio je sve stripove, osim Mickey Mousea, koji, ako se pita Mussolinija nije bio opasan. Međutim, čini se da Mickey nije bio ozbiljno shvaćen u ideologiji fašizma, jer taj isti miš, primjerice, postaje maskota poljskim partizanima.

Andrija Maurović je prije rata, u prvih šest godina svoga rada, kako je više puta naglašavao stripove radio po narudžbi. S voljom je radio stripove humanog, etičkog i socijalnog karaktera, a za sve ostale znao je reći da ih je radio zato što je morao. To je i jedan od razloga zašto postoji velik broj njegovih nedovršenih stripova, jer kada bi se gasio list koji ga je plaćao, on bi prestajao raditi naručeni strip.

7.1 Razvoj i produkcija stripa u predratnim i ratnim godinama

Iz predratnog opusa Andrije Maurovića može se zaključiti da je bio lijevo orijentiran. Tome svjedoči i kadar iz njegove „Ljubavnice s Marsa“ u kome jedan od likova, Gusjev, nalik na Lenjina, pozdravlja okupljene Marsijance riječima: „Zdravstvujte, drugovi Marsijanci! Živio interplanetarni proletarijat svemirskih svjetova“ (Tonković, 1989).

Hrvatska produkcija je još u svom pionirskom razdoblju od 1935. do 1941. godine s jedne strane dosegla visoku estetsku razinu, a s druge je postala obljubljena među brojnim generacijama čitatelja i ustoličila novi medij (Krulčić, 1990). Ponajprije se to odnosi na Maurovićev opus koji je davao određeni pečat sveukupnoj predratnoj produkciji, a potom i na rad autorskog tandema crtača Waltera i scenarista Norberta Neugebauera. Zagreb je tih šest-sedam predratnih godina bio jedan od centara europskog strip-stvaralaštva (Krulčić, 1990).

Međutim, ni to nije bilo dovoljno da se produkcija hrvatskog stripa uspostavom Nezavisne Države Hrvatske 1941. godine naprasno prekine. Maurović, Neugebauer i ostali crtači stripova pod hitno su se morali prebaciti na druge medije. Tako je hrvatski strip došao na popis zabranjenih stvari, skupa s američkim filmovima. Nakon pola godine, točnije 1941.

entuzijastični i poduzetni Walter Neugebauer odlučuje se na pokretanje „Zabavnika“, lista na osam stranica velikog formata u kojem bi prevladavali stripovi. U to vrijeme „Zabavnik“ je bio jedinstven već time što su ga njegovi inicijatori uspjeli pokrenuti u iznimno teškim i izazovnim vremenima, u doba Drugoga svjetskoga rata, opće neizvjesnosti, neimaštine, vremenu nesklon takvim pothvatima. Međutim, vlasti ondašnje Nezavisne Države Hrvatske ozbiljno su stvarale otpor prema izdavanju zabavnog tjednika, tvrdeći da je strip, sam po sebi, namijenjen trovanju mladeži i da ne odgovara duhu „novog poretka.“⁴ Ukratko, list je ubrzo „doživio“ cenzuru.

Nakon mnogo peripetija, nastalih uslijed tadašnje nepovoljne klime za proizvodnju stripova, u svibnju 1943. godine iz tiska je izašlo 70 tisuća primjeraka prvog broja „Zabavnika“ koji je svojom pojavom unio „malo svjetla“ u tmurnu ratnu svakodnevicu. Zahvaljujući visokoj kvaliteti stripova i tekstova te privlačnosti njegova će naklada povremeno dostizati i 150 tisuća primjeraka. Vrijedno je za spomenuti da je „Zabavnik“ čak dospijevao i na teritorij pod kontrolom partizanskih snaga te se i ondje rado čitao. Svoju popularnost list je zaslužio i zbog svog privlačnog grafičkog izgleda jer je „Zabavnik“ prvi u nas omogućio čitateljima da uživaju u crtanim pričama u četiri boje. U svakom smislu, „Zabavnik“ je u cijelosti bio izvorni proizvod i zbog toga je bio rijetka iznimka u povijesti naše zabavne periodike. Upravo su ovom listu čitatelje najviše privlačili stripovi Andrije Maurovića, a potom i Waltera Neugebauera i Ferde Bisa, koji su u „Zabavniku“ objavili svoja vrhunska ostvarenja. Maurović je, na primjer, impresionirao publiku i poznavatelje stripa maestralnim „Knezom Radoslavom“, epskom pričom o doseljenju Hrvata u ove krajeve, kao i stripom „Grob u prašumi“, o doživljajima hrvatskih istraživača braće Seljana. Upravo Maurovićeva suradnja u ovom listu dokaz je da Andrija strip nije shvaćao kao nešto ozbiljno, pa se bez obzira na svoju naklonost prema narodno-frontovskom pokretu nije skanjivao da radi i za ovog izdavača. Isto tako, njegova suradnja pokazuje da Maurović nije bio svjestan ideološkičnosti stripa, a tu ideološkičnost, čini se, nikada nije ni osvijestio (Tonković, 1989).

⁴ Nema datuma. *Biografije crtača i scenarista Waltera Neugebauera*. <http://www.stripforum.hr/leksikon/autori/neugebauer-walte/>

Slika 3. Maurovićev povijesni strip „Tomislav“

Izvor: <https://www.zgkult.eu/2018/11/29/izlozba-andrije-maurovica-u-msu-u/>

U drugoj polovini 1944. godine, Andrija Maurović odlazi u partizane, a njegove stripove nastavljaju crtati drugi autori. Odlazak u partizane logična je posljedica njegova bunta protiv svake socijalne nepravde. O tome govore i njegove još uvijek neistražene karikature iz „Kopriva“, koje se nerijetko bave socijalnom tematikom. Ipak, sudeći po Maurovićevu karakteru, bila mu je strana pomisao na vojničku poslušnost partiji staljinističkoga tipa kao i socrealizam (Tonković, 1989). Zato i nije iskoristio svoj odlazak u partizane za osobnu promociju. „Zlatni otok“ je dosta uspješno nastavio crtati Walter Neugebauer, dok Albert Kinert ni približno nije mogao zamijeniti odličnog Maurovića, pa je razlika u kvaliteti crteža kod „Ahuramazde na Nilu“ i „Tomislava“ više nego očigledna (Krulčić, 1984).

12. srpnja 1945. „Zabavnik“ braće Neugebauer prestaje izlaziti, čime završava burno razdoblje u razvoju hrvatskoga stripa. Iako je od Maurovićeve „Vjerenice Mača“ proteklo svega jedno desetljeće, generacija mladih i talentiranih autora (kasnije prozvana „prva generacija“ uspjela je postaviti iznimno čvrste temelje, na kojima će strip u Hrvatskoj u

poslijeratnom razdoblju graditi još svjetliju budućnost. U relativno kratkom periodu pokrenuto je nekoliko vrijednih izdanja, a pojedini radovi Maurovića i Neugebauera opravdano se svrstavaju među najveća ostvarenja u čitavoj predratnoj povijesti hrvatskoga stripa.

7.2 Strip i ideologija nakon rata

Još ranije, u više navrata je pokazano kako se Maurović prema stripu odnosio kao prema poslu, a ne prema umjetnosti, te zašto i kako nije uočavao ideologijski utjecaj stripa. Ponovna pojava stripa početkom pedesetih godina znači djelomično odstupanje od staljinizma, ali vrlo ograničeno. Ratni stripovi Andrije Maurovića „Priče o odvažnim ljudima“ odlično svjedoče da se strip i dalje nerijetko koristi kao propaganda poželjne ideologije. Primjerice, od pet stripova samo „Brodolomci na otoku Mega“ (scenarist Marcel Čukli) uspijeva izbjeći socrealističku ideologizaciju jer su napravljeni u formi klasičnog avanturističkog stripa. Rat je sveden samo na prvog pokretača akcije, koji se kasnije jedva miješa u radnju. Od ostalih, dva se bave ilegalnim akcijama u Zagrebu (Tonković, 1989). Strip „Protiv smrti“ (scenarist Vicko Raspora) iz 1954. pokazuje novi socijalistički moral. Uz klasični kliše u kome su ilegalci strana koja zajednički funkcionira odlično, a greške se događaju tek na individualnom planu, na drugoj je strani predstavljen ustaški režim koji djeluje samo na nivou individua, bez ideje zajedništva, a svakoj individui posebno je oduzeta bilo kakva pozitivna crta. Novo shvaćanje jednakosti možda je najzanimljiviji aspekt ideološke poruke ovog stripa. „Vrijeme odvažnih“ (scenarist Rudi Aljinović) također pokazuje samo hrabrost na jednoj, a samo kukavnost na drugoj strani. Svojom socrealističkom ideologizacijom poneke su scene smiješne. Primjerice, kada klapa omladinaca na kupanju ujedno ima i dogovor o svom djelovanju, onda se to zove „važan sastanak.“⁵ Još je smiješnije kada i pioniri održavaju sastanak u stripu „Istinite priče o malim borcima.“⁶

Primjera je zaista mnogo, i iz navedenog se ipak može zaključiti da su stripovi s ratnom tematikom Andrije Maurovića prožeti ideologijskim porukama (Tonković, 1989). Razloge

⁵ Sastanak je otvoren riječima: „Drugovi! Situacija je ozbiljna!“

⁶ U ovom stripu sastanak se otvara riječima: „Drugovi pioniri! Potrebno je da se i mi nekom akcijom uključimo u borbu protiv neprijatelja.“

ideologizaciji dijela Maurovićevih stripova moglo bi se potražiti i u njegovoj suradnji s raznim scenaristima. Scenaristi su, čini se, bili svjesniji od samog Andrije kada je u pitanju ideološka poruka stripa. On je nikada nije primjećivao, pa stoga kod njega se može podjednako naći jednako primicanje ideje o samostalnoj hrvatskoj državi, kao i one o borbi za novu Jugoslaviju.

8. Maurović u „Plavcu“

Posljednji časopis kojem je Maurović pripadao bio je upravo kulturni „Plavi vjesnik“ koji definitivno ima respektabilno mjesto i u kulturi i u razvoju stripa u Hrvatskoj poslije Drugog svjetskog rata. I to u društvu okruženom socijalizmu, u kojem se smatralo da strip kvari djecu i odvlači ih od literature i knjiga. Andrija Maurović ostao je obilježen kao jedan od najstarijih i najiskusnijih crtačkih suradnika popularnog „Plavca“,

Prvi broj „Plavoga vjesnika“, poznat i kao „Plavac“, najdugovječnije publikacije u povijesti hrvatskoga stripa, izišao je 1954. godine, a njegov je podnaslov glasio „Tjednik za pouku, zabavu i razonodu“. U punih dvadeset godina, izišlo je 970 brojeva, a povijest stripa podijelila se na razdoblje prije i poslije „Plavoga vjesnika.“

Slika 4. Strip u boji „Biser zla“

Izvor: <https://www.comic-art-gallery.com/maurovic-andrija/>

Tijekom razdoblja suradnje u „Plavom vjesniku“ koje je Maurović nazivao svojim „plavim godinama“ objavljeno je 13 njegovih stripova po scenarijima trojice autora: Norberta Neugebaura, Rudija Aljinovića i Sime Dubajića.

Iako su većina kroničara Maurovićeva stvaralaštva, majstorove stvaralačke vrhunce pronašli u crno-bijelim ostvarenjima iz druge polovice 30-ih i prve polovice 40-ih godina, kolor stripovi iz „Plavog vjesnika“ posebice oni po predlošcima Jacka Londona („Kišova zagonetka“, 1960., „Biser zla“, 1960./1961.) i efektna adaptacija Šenoina romana „Čuvaj se senjske ruke“ iz 1962./1963. (objavljena 1983. kao strip album *Cape set poignards* u prestižnoj ediciji Dargaud) pripadaju najužem krugu najkvalitetnijih Maurovićevih stripovnih ostvarenja (Dulibić i Glavan, 2007). U tim stripovima Maurović je više težio slikarskim, nego stripaškim učincima, no, s druge strane odlike strip-govora potpuno su srasle s njegovom likovnom manirom, tako da je krajnji dojam (primjerice u „Biser zla“) kako su slikarske sastavnice obogatile, a ne potisnule izvornu strip matricu.

Maurovićev stripovski opus u „Plavom vjesniku“ prikazan je i kroz njegova tri velika izdanja, objavljena tijekom jedne godine. Početak 1961. godine obilježila je „Djevojka sa Sijere“ po djelu B. Harta, sredinu godine obilježio je strip „Rankov odred“, po scenariju Mahmuda Konjhodžića i Norberta Neugebauera, a kraj te iste godine „Uglomi gospodar pećine“ po romanu H. G. Wellsa.

Posljednji Maurovićev serijal vezan za „Plavi vjesnik“ bila je pustolovina vezana za junake Barba Niku i Ivu u njihovim pomorskim putovanjima.

Strip-serijal izlazi u tri dijela, od kojih prvi počinje izlaziti pod nazivom „Brod buntovnika“, scenarija Rudija Aljinovića, 1963. - 1964. godine. Godinu kasnije prema scenariju Norberta Neugebaurea počinje rad na stripu „Posljednja petorica“, a nastavkom pomorskih pustolovina Barba Nike i Ive, također po scenariju Rudija Aljinovića pod nazivom „Tajanstveni kapetan“ završava Maurovićeva objava stripova u „Plavcu.“

Maurovićev oproštaj od stripova došao je stjecanjem okolnosti, dok su se u međuvremenu smjenjivali glavni urednici „Plavog vjesnika“ (njih ukupno četiri), svaki put sa sve nepovoljnijim posljedicama za Andriju. Jednom prilikom je Maurović izjavio da nitko više ne

naručuje stripove, a razloge je pronalazio u ugašenom „Plavom vjesniku“ te uznapredovalom nabavom stripova iz inozemstva (Vojinović, 2007).

I legendarni Andrijini junaci s Divljega zapada, „Stari Mačak“ i „Polagana smrt“, pokušali su u „Plavom vjesniku“ 1968. godine svoju „renesansu“, kako je to nerijetko nazivao autor, međutim, predratni uspjeh je izostao. Uzalud je Andrija vratio u život svoje stripovske „skitnice“, koristeći se u crtežima raznim pojedinostima jer novi stripoljupci nisu pokazali zapaženo zanimanje (Vojinović, 2007). Kad god bi Maurovića pitali zbog čega njegovi najpopularniji likovi u povijesti stripa nisu prihvaćeni, Andrija bi kratko odgovorio kako omladina nije to jednostavno prihvatila, došao je konj umjesto automobila, a konj je otišao u zapećak.

Sredinom šezdesetih godina, u „Plavom vjesniku“ podjednako su zastupljeni stripovi, reportaže i ilustrirani prilozi, međutim 1966. godine dolazi do radikalnog zaokreta u konceptu časopisa te se sve više pažnje posvećuje omladinskim i tinejdžerskim temama, a sve manje stripu. Dolaskom Pere Zlatara 1967. „Plavi vjesnik“ prestaje biti strip-časopis te se sadržaj časopisa okreće prema pop glazbi i modi popularne kulture. Preokret koji se dogodio definitivno je ostavio traga na razvitku stripa u Hrvatskoj.

9. Pornografski stripovi Andrije Maurovića

Andrija Maurović se na zalazu života okrenuo stvaranju pornografskog stripa, što je definitivno obilježilo njegovu strip karijeru. Erotskih stripova je bilo i prije Andrije, međutim, mnogi likovnjaci su se složili da se nijedno od njih likovnom kvalitetom ne može mjeriti s Maurovićevim erotskim crtežima. Maurović se crtanjem erotike i pornografije počeo baviti prije Drugog svjetskog rata, kada je po narudžbi crtao seriju pornografskih razglednica. Teme su, primjerice bile udana mlada žena iz visokog društva i vozač koji koriste priliku tijekom duge noćne vožnje. Teško je reći gdje se danas nalaze te razglednice jer se Maurović uvijek nemarno odnosio prema svojim djelima.

Slika 5. Maurovićeva pornografska zbirka „Kandal“

Izvor: <https://www.zgkult.eu/2018/11/29/izlozba-andrije-maurovica-u-msu-u/>

Andrija Maurović bio je poznat po razuzdanom odnosu prema ženama, međutim svojim posthumno nađenim stripovima ipak je šokirao javnost. Prema nekim zapisima, u Maurovićevu stanu nerijetko su se odigravale razne erotske seanse, a on je smatrao da su mu upravo ta tjelesna iskustva nužna kako bi produbio njegovu životnu filozofiju. I upravo su ta

iskustva rezultirala njegovim pornografskim sadržajem u stripovima. U depou Moderne galerije pronađeno je dvadesetak kratkih priča na ukupno 68 tabli, a riječ je o zbirci „Kandaul“ koju je izdala novinska kuća Nacional.⁷ Glavni junaci ovih stripova su raskošne žene renesansnih oblina koje ponosno nose koju kilu više te muškarci različitih profila. Neki naslovi govore sami za sebe; „Svećenici“, a slijede „Prijatelji i nakaze“, „Imbro i Mujo“, „Crnci“, „Učenici“, „Pijanci“ te „Silovanja i zlostavljanja.“ Da je izbor teme ponekad bio i vrlo osoban, pokazuje nam i lik muža u kojem prepoznajemo samog Maurovića, dok u likovima neznanaca često nastupaju njegovi prijatelji. Mediji su o „Kandaulu“ pisali različite kritike, ali nitko nije mogao odbaciti činjenicu da je riječ o važnom strip izdanju.

Svi Maurovićevi pornografski stripovi rađeni su u olovci s puno sivih tonova sjenčanja u kojima je Andrija bio majstor i koja su mnogim njegovim stripovima davala dubinu i dramatičnost, i to do te mjere da nam se čini da vidimo svaki nabor i teksturu kože (Mišak, 2000). Usprkos svom njegovom trudu da se distancira od stripa, u ovoj njegovoj ostavštini vidljivo je da ovi stripovi nisu crtani usput, već su razmišljanje, zamjetni trud i vrijeme uloženi u njih. Također je očito i to da ih je crtao isključivo radi svog zadovoljstva, bez namjere da ih ikad objavi. Dok neke stripove Andrija nije trudio ni dovršiti, u drugim je stripovima u potpunosti osmislio scenarij i dijaloge. U oblačićima su vidljivi čak i prepravci dijelova teksta kojima očito nije bio zadovoljan. Maurović je u to vrijeme imao drukčije mišljenje o pornografiji i erotici od ostalih i ta je razmišljanja zadržao sve do kraja života. U jednom od svojih posljednjih intervjuua dao je zanimljivu izjavu na temu pornografije i morala.⁸

⁷ Dean Sinovčić. 23.12.2003. *Maurovićevi stripovi imaju umjetničku kvalitetu, a prikazuju tvrdu pornografiju.* <https://arhiva.nacional.hr/clanak/13683/maurovicevi-stripovi-imaju-umjetnicku-kvalitetu-a-prikazuju-tvrdu-pornografiju>

⁸ „Mi smo stvorili brak i zakletvu, što su čiste gluposti! S kojim pravom smo ljubomorni kad žena osjeti prirodnu potrebu? Protivnik sam, i to najoštriji, lažnog morala... Svuda oko nas na kugli zemaljskoj zavladao je dvostruki moral... Priča se na sve strane da porno filmovi štetan utjecaj na mlade. Pokušajte, gledajte ih nekoliko dana uzastopno i vidjet će te da to postaje normalno. Vi ste odjednom oslobođen čovjek!“ (Dean Sinovčić.

10. Strip o vlastitom životu i stripovi objavljeni u inozemstvu

Andrija Maurović bio je u mnogočemu iznimka među crtačima stripova – iznimka već time što nije potpisivao svoje radove. Rijetkost je i da crtač stripova napravi strip o svom životu. Upravo je to pošlo za rukom Andriji koji je napravio seriju autobiografskih crteža, kojima je napreskok, fragmentarno, fiksirao sjećanja na određene trenutke svoga života. Crteži su nastali u jesen 1976. godine po zamisli i na nagovor novinara i filmskog kritičara Mladena Hanzlovskog, koji je u to vrijeme pripremao izložbu u zagrebačkoj Galeriji Nova, posvećenu prikazu Maurovićeva rada na polju stripa. U nizu autobiografskih sličica vrlo jednostavno se može vidjeti prepoznatljiv Maurovićev „rukopis.“ Riječ je o ekspresivnom, nemirnom crtežu u kojem minimalnim sredstvima s nekoliko nabačenih poteza, uspijeva dati uvjerljivu karakterizaciju likova, dočarati atmosferu te uhvatiti i zaustaviti pokret. Naravno, Andrija je i te crteže radio na njegov tzv. uobičajen način – „iz prve“ i bez pripreme. Sve potrebne elemente – fizionomiju, odjeću, ambijente, imao je spremljene u svojoj likovnoj memoriji po kojoj je uistinu bio jedinstven (Aljinović, 1984). Stjecanjem okolnosti Maurovićeva publika sve do 1984., nije bila u prilici upoznati ovu seriju stripova, osim desetak crteža objavljenih svojedobno u reviji „15 dana.“ Zanimljivo je za istaknuti da su tekstovni komentari uz crteže rađeni na osnovi osobnih razgovora koje je vodio sa svojim gostima koji su posjećivali u njegovom domu na Pantovčaku 45.

Andrija Maurović je svoju važnu ulogu u strip kulturi i popularnost osim na našim prostorima potvrdio i objavom svojih radova izvan domovine, na radost njegovih inozemnih vjernih pratitelja i obožavatelja. „Dečje novine“ iz Gornjeg Milanovca na francusko tržište uspješno

23.12.2003. *Maurovićevi stripovi imaju umjetničku kvalitetu, a prikazuju tvrdu pornografiju.*
<https://arhiva.nacional.hr/clanak/13683/maurovicevi-stripovi-imaju-umjetnicku-kvalitetu-a-prikazuju-tvrdu-pornografiju>

su plasirale njegov strip u boji „Čuvaj se senjske ruke.“ Strip je izdala poznata izdavačka kuća „Dargaud“ pod naslovom „Sare set poignards“ 1983. godine, u formi proširanog albuma (Zupan, 2018). Iste godine, od strane istog izdavača u Švedskoj je plasirana poslijeratna verzija stripa o Starom Mačku – „ Povratak Starog Mačka“ Andrije Maurovića i Rudija Aljinovića. U magazinu „Colt“ „Stari Mačak“ se pojavio u 12. broju 1983. i u prvom broju 1984. godine kao „Old Tomcat.“ Maurovićeви stripovi nisu zaobišli ni njegovu vjernu publiku u Francuskoj. Godine 1949. u magazinu „Soq hardy“ izašao je strip o doživljajima braće Seljan „Grob u prašumi“, a naredne i „Velika glad u plemenu Gula Gula.“ U to vrijeme, navedeni stripovi mogli su na francusko tržište isključivo doprijeti posredstvom Aleksandra J. Ivkovića – ruskog i srpskog izdavača stripova.

Koliko je zadužio devetu umjetnosti, pokazuju njegovi radovi koji su ušli u sve svjetske publikacije i preglede. U Ljubljani je utemeljena i nagrada Kluba devete umjetnosti koja nosi njegovo ime (Andrija). Maurovićevo se ime našlo i u Svjetskoj enciklopediji stripa (*World encyclopedia of comics, izd. Chelsea House Publishers, New York, str. 485*).

11. Nostradamus s Pantovčaka 45

Andrija Maurović je u najranijim danima svoje strip karijere vodio poprilično buran život. U vrijeme svojih zlatnih godina od zarađenih honorara koji su se kretali između 70 i 80 tisuća tadašnjih dinara mogao je svaki mjesec kupiti kuću. Međutim, on je to radije podijelio s društvom. U vrijeme kad je radio za „Novosti“ i „Oko“ živio je raskalašenim načinom života, na dan bi radio dvije table, popušio dvije kutije cigareta, ispijao litre vina i žestokog pića. Posebno je bio slab na žene koje su mu bile česti motivi crteža, poznato je da nije imao djece te da je tijekom života promijenio četiri životne partnerice. Prilikom suradnje s „Horizontom“ Maurović se naglo razbolio, neumjeren u trošenju novca i vlastita života, doživio je psihički i fizički slom. U to vrijeme po novinskim redakcijama koje su objavljivale Maurovićeve stripove širila se informacija da je Andrija kao novinski crtač zauvijek izgubljen, da nije u stanju više ništa nacrtati, da se trese kao nemoćni starac, ponaša kao luđak te da govori nesuvislo (Vojinović, 2007). U jednom trenutku zdravstveno je bio toliko loše da je završio na bolničkom liječenju i doktori nisu davali preveliku nadu u njegov oporavak. On sam će za svoje stanje kriviti rad za novine, a u jednom svojih javnih nastupa rekao je da ga je strip uništio i oduzeo mu snagu.

Maurović je nakon dolaska iz bolnice u potpunosti promijenio svoj način života, napustio crtanje i okrenuo se proučavanju mudrih štiva. Dotad strastveni pušač, ljubitelj lijepih žena i pića, okrenuo se asketskom načinu života. Okrenuo se vegetarijanskoj ishrani, svakodnevno je čeličio svoje tijelo trčanjem i šetnjom medvedničkim šumama, gol do pasa, bez obzira na vremenske temperature. Budio se u ranim jutarnjim satima, oko pola četiri-pet, a prije nego je kretao na svoje jutarnje trčanje imao je naviku pojesti pola limuna, a drugu polovicu namazati na lice. Više ga ne zanimaju razgovori o stripovima, postao je ironičan prema svemu i smatra da svijet odlazi kvragu. „Kafica, čaj, vino, piceki, fileki, cigarete, odojci i janjci, sve je to drek. Otrov! Ljudi su digli nos kad su prohodali, umjesto da su umnogome ostali vjerni majmunima“ (Krulčić, 2009: 37).

Godinu dana pred smrt Andrija nije popravljao električno zvonce na vratima, a posjetitelje je dočekivalo upozorenje na kojem je pisalo „Lupaj, ne zvoni.“ Nakon lupanja, Andrija bi otvorio u maratonkama i pognut, nakrivljene glave te bi se pravio da ne poznaje posjetitelja.

Naknadno bi tek rekao da se šalio i poljubio posjetitelja u oba obraza. Duhovitost je bila dio njegove osobnosti. Jednom je nakon obavljena intervjua novinaru viknuo s prozora „Donesi intervju na cenzuru. U ime slobode.“

Godine 1981. godine Mauroviću je jače pozlilo poslije povratka s jedne šetnje do Šestina, gdje ga je gologa do pasa zalila obilna kiša. Novinar i publicist Rudi Aljinović, posljednji Maurovićev scenarist, bio je svjedokom Andrijine zle sudbine. Negdje krajem kolovoza 1981. Aljinović je po povratku s puta svratio Mauroviću na Pantovčak 45 i zatekao ga u postelji, oko koje je bio i jedan nepoznati mladić istoga prezimena, ali koji s Andrijom nije bio ni u kakvom srodstvu. Kasnije je taj isti mladić tvrdio da je Maurovićev unuk što se potvrdilo kao prevara kako bi što lakše stekao Andrijino nasljedstvo (Vojinović, 2007). Andrija Maurović umro je bez nasljednika pa je svu pokretnu imovinu i autorska prava na njegova djela naslijedila bivša zagrebačka općina Centar, odnosno Grad Zagreb. Nažalost, malo je njegovih originala sačuvano jer je Maurović radio „na riječ“, a najvažnije mu je bilo da se novac uplati na njegov žiro-račun. Brojne originale znao je šakom i kapom poklanjati svojim prijateljima.

Maurović je bio osobenjak, zbog čega je već u ranim studentskim danima došao u centar pozornosti kad su ga izbacili s Akademije likovnih umjetnosti zbog prodavanja svog ilustratorskog talenta za novac, što je studentima u to vrijeme bilo striktno zabranjeno. Od prvog stripa „Vjerenica mača“ do kraja života uspio je ostvariti više od dvjesto stripova.

Pisao je Maurović i mnogobrojna pisma, koja su bila sve samo ne obična. Napisao je jednom, pismo i dr. Ivi Šimatu Banovu, povjesničaru umjetnosti i predavaču na Likovnoj akademiji. „Bliži se kraj cijelom svijetu. Kataklizma je na pomolu. Svakim danom je bliže. Ona juri. Čuje se topot... Kakav strip!? Kakva slava!? Kakva para! Sve u k...! Čekam dan kada će me interkontinentalna lupiti u čelo i proći kroz ovaj mozak, kada će nastati vječni mrak koji će me odvesti u nirvanu. I ne daj Bože da se više inkarniram“ (Vojinović, 2007: 17).

Najveća nepoznanica mu je bila njegov genijalni likovni talent. Kad god bi ga pitali kako objašnjava svoje bogomdane slikarske i crtačke sposobnosti, Maurović bi posezao za kojekakvim tumačenjima i na kraju ostavljao sugovornika bez pravog odgovora. U svom posljednjem intervju pred smrt izjavio je sljedeće: „Ja taj dar imam sebi. Gdje u sebi? To je

nepoznanica, ne samo za vas već i za mene. Ako je i bilo uzora, ja ih nisam kopirao. Mene je više zanimalo kako to netko drugi rješava. Ja sam i u jednoj tv emisiji rekao da je apsolutna laž da umjetnik stvara. Umjetnik ne stvara – on reproducira. Što je bolja reprodukcija, ona je time bliža uzoru – prirodi – i svjedoči o umjetničkoj veličini ili bezuspješnosti“ (Vojinović, 2007: 13).

Kako je bivao stariji, sve se više poistovjećivao s likom Starog mačka iz svojih najpopularnijih stripova. Na njegovu pokopu na zagrebačkom groblju Miroševac genijalcu Andriju ispunila se njegova posljednja želja. Rečeno je: „Nema više našega Staroga mačka. On i njegov najdraži lik iz stripa postali su jedno.“

Nakon smrti njegove su slike, ilustracije i stripovi razgrubljeni i ne zna se gdje su sve Maurovićevi originali. Zahvaljujući trudu i entuzijazmu kustosa napravljeno je nekoliko velikih izložbi njegovih djela, a reprinti stripova, doduše, ne svih, ali većine mogu se naći na tržištu, zahvaljujući velikom trudu nekolicine ljudi, poput primjerice Veljka Krulčića, autora dosad najbolje monografije o Andriji koja je uvelike pomogla pri pisanju ovoga rada. U sjećanje na Maurovića tiskana je i poštanska marka s njegovim crtežom, nekoliko gradova u Hrvatskoj ima ulice nazvane po njemu. U gradu Zagrebu, samo je jedna ulica u gradskoj četvrti Sesvete nazvana njegovim imenom – Ulica Andrije Maurovića. U Republici Hrvatskoj se na žalost, nikada nije našla institucija koja bi proizvela Maurovićevu monografiju, s bibliografijom, indeksom objavljenih radova o umjetniku te izborom najvažnijih tekstova o njemu, uz dodatak članaka koji bi ga aktualizirali.⁹

⁹ Miljenko Jergović. 14.9.2013. *Andrija Maurović: Rođen u Muo*. <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/andrija-maurovic-roden-u-muo/>

12. Zaključak

Na koncu, zapitajmo se tko je i što nama danas znači Andrija Maurović? Gdje je njegovo mjesto u hrvatskoj kulturi? Vjerojatno je vrlo mali broj osoba u Hrvatskoj koji nisu čitali stripove Andrije Maurovića, a sigurno je još manje onih koji nisu čuli za njega. Općepoznato je da je on, uz braću Neugebauer sinonim za najveće dosege stripa u Hrvatskoj.

Nedvojbeno, Maurović je jedan od rodonačelnika medijske kulture u Hrvatskoj. Njegov doprinos, prvenstveno u strip kulturi je ogroman, ponajprije po osobnom stilu i osobnom načinu izražavanja. Ne samo da je u strip unio mnoge elemente koji nisu došli s tadašnjim, američkim uvozom, nego je u tu vještinu uložio ono najdragocjenije – svoj život.

Maurović je bio vrlo originalni autor, vrlo realističan i pristupačan, i u njegovom se opusu ne može pronaći utjecaj nijednog drugog autora. Bio je potpuno svoj, i do kraja ostao svoj. Svu je stvaralačku snagu crpio iz sebe samoga i prirode, o čijim je tajnama neprekidno razmišljao.

Mauroviću se može uputiti samo jedna kritika. Nikad u svom radu nije koristio arhiv, kao što nigdje nikad nije ni putovao ni proučavao ono što je crtao pa su svi likovi, ljudi i životinje, kao i odjeća, zemlje i oružje u njegovim stripovima „proizlazili iz njegove glave.“ Maurović je sve vrijeme trajanja karijere, potpuno izoliran od utjecaja iz inozemstva, uvijek bio daleko ispred vremena. On je prvi, poslije rata, počeo raditi stripove u slikarskoj tehnici, stvarajući potom nekoliko pravih remek djela.

Što se više promatraju njegova djela, u svakom se stripu otkriva sam Maurović, njegov karakter, pozitivni nemir ili bolje reći životna lepršavost i životna razdraganost. Otud i neuhvatljiv i vrlo težak zadatak za, primjerice plagijatore stripa, jer je Andrija Maurović zasigurno jedan od rijetkih autora stripa koji ima takvu originalnost u crtežu da ga je naprosto nemoguće kopirati.

Maurović je svojim 35-godišnjim bavljenjem stripom stvorio temelje nacionalnog stripa, a sjeme koje je posijao daje plodove i danas. Današnja generacija strip-autora objavljuje manje kod kuće, a više po svijetu. Neki od njih stvaraju stripove ravne kvaliteti njihovog prethodnika. Maurović je za života bio svjedokom nekoliko generacija stripaša, a mnogi od njih su imali čast da im majstor kritizira njihove uratke.

Maurovićeви radovi postali su značajan umjetnički čin, a stripu kao mediju dogodila se deveta umjetnost. Njegovi radovi odavno su predmet divljenja, a od sedamdesetih godina prošloga stoljeća i predmet ozbiljnih proučavanja u nas. Stripovi Andrije Maurovića pripadaju riznici hrvatske kulture, oni pripadaju našoj kulturnoj baštini i stoje u istom redu kao i neki drugi relikti naše europske tradicije.

13. Korištena literatura

13.1 Knjige i članci

Aleksa, R. (1976) Andrija Maurović – godina 76. *Vjesnik*, 14. rujna 1976.

Aljinović, R. i Novaković M. (2012) *Kad je strip bio mlad*. Zagreb: STRIPFORUM. Udruga prijatelja stripa.

Bošnjaković, M. (1982) Elementi analize Maurovićevih stripova. *Kultura* br. 57/58.

Denegri, J. (1987) Autor stripa kao klasik. *Književna kritika* br.5.

Dulibić, F. i Glavan D. (2007). *Andrija Maurović: poznato i nepoznato* (katalog). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.

Glamuzina, D. (2000) Erotska imaginacija Andrije Maurovića. Predgovor knjizi stripa *Kandaul* (TV Extra, Zagreb)

Glavan, D. (1975) Život uložen u strip. *Start*, 23. travnja.

Hanzlowsky, M. (1976) Usamljena prethodnica naše pop kulture. *Oko*. 29. srpnja 1976.

Hanzlowsky, M. (1976) Fantastika i vizionarnost stripa. *Oko*. 16. prosinca.

Horvat, D. (2018) *Andrija Maurović i hrvatski strip (1901-1981)*. Zagreb. Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet. Odsjek za povijest.

Jakšić, J i Kancir I. (2000). *Nastavit će se... Strip i vizualna kultura u Hrvatskoj*. Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti Zagreb.

Krulčić, V. (1984) *Hrvatski poslijeratni strip*. Pula: Istarska naklada Pula.

Krulčić, V. (1990) *O stripu, 45 godina zabranjenom*. Večernji list. 13.-17. studenoga 1990.

Krulčić, V. (2009) *Mauroviću s ljubavlju*. Zagreb: Vedis.

McCloud, Scott (1993) *Understanding Comics: The Invisible Art*. New York: Harper Collins Inc.

Mišak, K. (2000) Vruće sličice stripovskoga maga. *Hrvatsko slovo* 3. studenog.

Munitić, R. (2010) *Strip, deveta umjetnost*. Zagreb: Udruga za popularizaciju hrvatskog stripa ART 9.

Popović, A (1981) Maurović: in memoriam. *Yu strip*, 10. listopada.

Tomić, S. (1985) *Strip, poreklo i značaj*. Novi Sad: Novinska, izdavačka i štamparska radna organizacija Forum.

Tonković, T. (1989) Strip i ideologija. *Oko*. 30. studeni.

Vojinović, A. (2007) *Andrija Maurović: Prorok apokalipse (biografija)*. Zagreb: Profil International

Zupan, D. (2018) *Maurović, Lobačev, Jules, Sulić*. Zagreb: Art 9.

13.2 Internetski izvori

Sinovčić D. 23.12.2003. *Maurovićeви stripovi imaju umjetničku kvalitetu, a prikazuju tvrdu pornografiju*. <http://arhiva.nacional.hr/clanak/13683/maurovicevi-stripovi-imaju-umjetnicku-kvalitetu-a-prikazuju-tvrdu-pornografiju>

Hrapović, A. 28.10.2016. *Životna priča majstora najmasovnije crtane literature na svijetu: Andrija Maurović – Rembrandt strip umjetnosti*. <https://depo.ba/clanak/153859/zivotna-prica-majstora-najmasovnije-crtane-literature-na-svijetu-andrija-maurovic-rembrandt-strip-umjetnosti>

Cohn, N. 8.1.2009. *Razbijanje definicije stripa: odvajanje kulturalnog od strukturalnog u stripu*. <http://www.zarez.hr/clanci/razbijanje-definicije-quotstripaquot-odvajanje-kulturalnog-od-strukturalnog-u-quotstripuquot>

Jergović, M. 14.9.2013. *Andrija Maurović: Rođen u Muo*. <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/andrija-maurovic-roden-u-muo/>

Striforum. *nema datuma*. *Biografije crtača i scenarista Andrije Maurovića*. <http://www.stripforum.hr/leksikon/autori/maurovic-andrija/>

Šimat Banov I. 22. 3. 2001. *Andrija Maurović ili sva čuda devete umjetnosti.*

<https://www.matica.hr/vijenac/184/andrija-maurovic-ili-sva-cuda-devete-umjetnosti-16946/>

14. Popis slika

Slika 1. „Vjerenica mača – prvi hrvatski strip	1
Slika 2. Maurovićev autoportret, 1970-ih, Zbirka Novaković	12
Slika 3. Maurovićev povijesni strip „Tomislav“	21
Slika 4. Strip u boji „Biser zla“	24
Slika 5. Maurovićeva pornografska zbirka „Kandaul“	27